

એકમ
9

**લોકમાધ્યમો અને સ્ત્રોત દ્વારા
સંદર્ભ/માહિતી સેવા**

રૂપરેખા

- 9.0 ઉદ્દેશો
- 9.1 પ્રસ્તાવના
- 9.2 લોકમાધ્યમો એટલે શું ?
- 9.3 લોકમાધ્યમની પદ્ધતિઓ
- 9.3.1 મુદ્રિત માધ્યમો
- 9.3.2 રેડિયો
- 9.3.3 ટેલિવિઝન અને દૃશ્ય-શ્રાવ્યો પ્રસારણ
- 9.3.4 જાહેર સંપર્કો
- 9.3.5 જાહેરાત અને જાહેરખબરો
- 9.4 લોકમાધ્યમના કાર્યો
- 9.5 લોકમાધ્યમો માહિતીસ્ત્રોત તરીકે
- 9.6 સ્ત્રોત દ્વારા સંદર્ભ અને માહિતીસેવા
- 9.7 સારાંશ
- 9.8 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના ઉત્તરો
- 9.9 ચાવીરૂપ શબ્દો
- 9.10 સંદર્ભો અને વિશેષ વાંચન

9.0 ઉદ્દેશો (Objectives)

- લોકમાધ્યમોના વિવિધ પ્રકારના તજજ્ઞોને ઓળખવાનો.
- માહિતીની પ્રાપ્તિ માટેના ઉપકરણો, ડિઝાઇન અને વિકાસ કરવાનો.
- લોકમાધ્યમમાંથી કુશળતા શોધી સંદર્ભસેવા પૂરી પાડવાનો.
- લોકમાધ્યમ શું છે તે ઓળખવાનો.

9.1 પ્રસ્તાવના (Introduction)

માનવ તજજ્ઞો અને માહિતી સંસ્થાઓ ઉચ્ચ સંદર્ભ મૂલ્યોના માહિતી સ્ત્રોતો છે અને તેથી માહિતી સ્ત્રોતો તરીકે ઉપયોગી છે. હવે, લોકમાધ્યમો કે જે મુદ્રિત અને અમુદ્રિત માધ્યમો દ્વારા માહિતીનું પ્રસારણ કરે છે. તેના વિશે ચર્ચા કરીએ મિત્રો,

દરેક માનવ ઘટના અને રોજિંદા જીવનની પ્રવૃત્તિની દરેક નોંધ લોકમાધ્યમો દ્વારા થાય છે અને તેનું પ્રસારણ થાય છે. આર્મીથી ઝેબ્રા સુધીના દરેક વિષયો લોકમાધ્યમોના હકૂમત વિસ્તાર હેઠળ આવે છે તેથી તે રોજિંદા માનવજીવનની વિસ્તૃત ડાયરી બની રહે છે, જે હાલના જ નહિ પરંતુ વૈશ્વિક પરિમાણમાં મોટું ઐતિહાસિક મૂલ્ય બની રહે છે. આજે લોકમાધ્યમો એ ફક્ત ભૌતિક

પ્રસારણ જ નહિ પરંતુ એક સંકીર્ણ, સંકલિત, મિશ્રિત અને આંતરક્રિયા કરતી પદ્ધતિ છે. કે જે મલ્ટીમીડિયા તરીકે જાણીતી એક જ ડિજિટલ માહિતી વાતાવરણમાં ડેટા, ટેક્ષ્ટ, ઈમેજ અને અવાજના સળંગ સંકલનમાં પરિણમી છે. લોકમાધ્યમ તેનો વિસ્તાર ફક્ત પ્રણાલિકાગત કાગળ પેપર — મુદ્રણ માધ્યમને જ આવરવા નહિ પરંતુ વિવિધ દૃશ્ય—શ્રાવ્ય અને ઇલેક્ટ્રોનિક (વિજાણુ) માધ્યમોને આવરી લે છે. જાહેર સંપર્કો અને જાહેરખબરો પણ આ ક્ષેત્રના ભાગ બન્યા છે.

મલ્ટિમિડિયા કે જે લોકસંચાર વિનિમયને સંકલિત ડિજિટલ સ્વરૂપમાં ટ્રાન્સજિટ કરે છે, આ પદ્ધતિઓમાં રોજિંદી માહિતીના સંભાવ્ય સ્ત્રોતો તરીકે તજજ્ઞો સામેલ થયા છે તે અને ગ્રંથાલય અને માહિતી સંસ્થાઓ દ્વારા સંદર્ભ અને માહિતી સેવાઓ માટે માહિતી સ્ત્રોતો તરીકે ઉપયોગ કરવા માટેની કુશળતાઓ વિશે જોઈએ તો,

9.2 લોકમાધ્યમો એટલે શું ? (What is Mass Media ?)

લોકમાધ્યમો એ મુદ્રણ, દૃશ્ય, શ્રાવ્ય, દૃશ્યશ્રાવ્ય અને સામાન્ય જનતા માટે તેમનો મોભો, બૌદ્ધિક પ્રતિભા અથવા સામાજિક સ્થાન સિવાય ઇલેક્ટ્રોનિક સ્વરૂપો જેવાં સંખ્યાબંધ ભૌતિક ટ્રાન્સમીશન દ્વારા સંચારનિયમનનું સાધન છે, તે એક સાધન છે. જેના દ્વારા દરેક સામાન્ય વ્યક્તિના વપરાશ માટે લગભગ હાલના બધા માનવ પ્રસંગોનો સંગ્રહ, રેકોર્ડ અને પ્રસારણ થાય છે. તથા જેના દ્વારા સામાન્ય જનતાને રાજ્યની રાજકીય પ્રવૃત્તિઓ, દેશો વચ્ચેના આંતરરાષ્ટ્રીય સંબંધો, આર્થિક અને વાણિજ્યિક ઘટનાઓ, ઔદ્યોગિક સંબંધો, રમતગમત સાંસ્કૃતિક ઘટનાઓ અને મનોરંજન અને બીજાં ઘણા બધાથી માહિતગાર કરાય છે.

લોકસંચાર વિનિમયનાં બે વિસ્તૃત સાધનો છે. પ્રથમ ભૌતિક માધ્યમો અને બીજું પ્રત્યાયન વિનિમય માટેના માધ્યમો દ્વારા લઈ જવાતી વિષયવસ્તુ. આ બંને બાજુઓ મોટા પ્રમાણમાં વિકસી છે, ઝડપી પ્રગતિને કારણે મીડિયા એ વિષયવસ્તુને એટલી હદે અસર પહોંચાડી છે કે માધ્યમ એ જ સંદેશો છે. એનો અર્થ એ થયો કે મીડિયા એ સંચાર વિનિમય છે પછી તે માનવઅવાજ હોય કે મુદ્રિત ટેક્ષ્ટ, નીચોન સાયન્સ કે ઇલેક્ટ્રોનિક પ્રેરણાઓ.

લોકમાધ્યમો એ લાક્ષણિક રીતે દૈનિક વર્તમાનપત્રો, અઠવાડિક, પંદર દિવસે કે માસિક મેગેઝિન, રેડિયો પ્રસારણ, ટેલિવિઝન દ્વારા ટેલિકાસ્ટીંગ અને ઓડિયો કેસેટ્સ, વીડિયો ટેપ્સ, રેકર્ડ કરેલ સંગીતની કોમ્પેક્ટ ડીસ્ક (CD) જેવાં દૃશ્ય અને શ્રાવ્યનાં સંખ્યાબંધ કોમ્પિનેશન દ્વારા રજૂ કરાય છે. માહિતી અને સંચાર વિનિમય ટેકનોલોજીની ખૂબ જ ઝડપી પ્રગતિને કારણે આ ક્ષેત્ર ખૂબ જ વિસ્તર્યું છે. રાજકીય, આર્થિક, વાણિજ્ય, સાંસ્કૃતિક અને દરેક માનવપ્રવૃત્તિઓમાં ખૂબ જ શક્તિશાળી સાધનો બન્યાં છે.

9.3 લોકમાધ્યમોની પદ્ધતિઓ (Modes of Mass Media)

મિત્રો, લોકમાધ્યમોની પદ્ધતિઓ જોઈએ તો,

મુદ્રણ માધ્યમો : પ્રાથમિક રીતે વર્તમાનપત્રો અને પ્રખ્યાત સામયિકો

રેડિયો પ્રસારણ

ટેલિવિઝન અને દૃશ્ય—શ્રાવ્યો

જાહેર સંપર્ક

જાહેરાત અને જાહેરખબરોનો સમાવેશ થાય.

આપણે તેની ચર્ચા તેનાં કાર્યો, ઉત્પાદનો, સમાવિષ્ટ તજજ્ઞો અને વિશેષજ્ઞો અને ઉપયોગમાં લેવાયેલ મીડિયા ટેકનોલોજીના સંદર્ભમાં કરીશું. આ મહાવરોનો સંપૂર્ણ હેતુ સંદર્ભ સેવાઓ માટે લોકમાધ્યમોનું સંદર્ભ મૂલ્ય ઓળખવાનો છે.

9.3.1 મુદ્રિત માધ્યમો (Print Media) :

મુદ્રિત માધ્યમોમાં દૈનિક વર્તમાનપત્રો કેન્દ્ર સ્થાને છે. વર્તમાનપત્રો શિક્ષણ, વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી, વાણિજ્ય અને ઉદ્યોગ, સંચાલન, રમતગમત, સાંસ્કૃતિક ઘટનાઓ મનોરંજન વગેરેની દરરોજ પૂર્તિ બહાર પાડે છે. દા.ત., સ્વાતંત્ર્યદિન, પ્રજાસત્તાક દિન, શિક્ષક દિન, શહીદ દિન અથવા અગત્યના ધાર્મિક તહેવારોની પૂર્તિઓ પણ બહાર પાડે છે.

આર્થિક અને વાણિજ્યિક ઘટનાઓને સંપૂર્ણ રીતે સમર્પિત કેટલાંક દૈનિક વર્તમાનપત્રો પણ છે. દા.ત. ઈકોનોમિક ટાઈમ્સ, તેઓ ફિલ્મ્સ એ જાહેર રસ તેમજ સંભવિત માગણીના બીજા વિષયો સાથે સંબંધિત મેટરને પણ આવરી લે છે.

વર્તમાનપત્રો સમાચારો, કોમેન્ટરીઝ, ચાલુ સૂચક ઘટનાઓ અને પ્રવૃત્તિઓ ઉપર વિશ્લેષણ અને સમીક્ષા, વ્યક્તિ, વિશેષો, ચાલુ રસના વિષયો ઉપર ફીચર આર્ટિકલ્સ, રમતગમતો, ઋતુ ઉપર સામાન્ય માહિતી, સ્થાનિક કાર્યક્રમો અને પ્રવૃત્તિઓ, રેડિયો અને ટેલિવિઝન કાર્યક્રમો, સ્ટોક માર્કેટ સમાચારો, વાણિજ્યિક માહિતી અને બીજું ઘણું ધરાવે છે. જાહેરાતો દરેક વર્તમાનપત્રમાં વધારે જગા રોકે છે.

ઔદ્યોગિક અને વાણિજ્ય ગૃહોનાં સમૃદ્ધ વર્તમાનપત્રો સિવાય કે જેમની પાસેથી માહિતી સપ્લાય માટે પોતાનું યાંત્રિકરણ હોય છે તે સિવાય બાકીના વર્તમાનપત્રો, રાઈટર, એસોસિયેટેડ પ્રેસ ટ્રસ્ટ ઓફ ઈન્ડિયા, ઈન્ડિયન ન્યૂઝ એજન્સીઝ અને તેનાં જેવા દ્વારા માહિતી સપ્લાય કરે છે. ઔદ્યોગિક વર્તમાન પત્રો વહીવટ અને સંચાલનની અને સ્ટાફની દૃષ્ટિએ સારું માળખું ધરાવે છે. સ્ટાફ શૈક્ષણિક રીતે લાયકાતવાળો, વ્યાવસાયિક તાલીમ / અનુભવ, સારા ટેકનિશિયન્સ અને ટેકનોલોજી કે જે ઉત્પાદન માટે આધુનિક ટેકનોલોજીનો અસરકારક ઉપયોગ કરે તેવો હોય છે. વર્તમાનપત્રના સંપાદન, કર્મચારી, અહેવાલ તંત્રી વિવિધ સ્તરે તંત્રીઓ, વિશ્લેષકો અને ફીચર લેખકો હોય છે. ઉત્પાદન કર્મચારીઓના તકનિકી તજજ્ઞો, વિવિધ વ્યવસાયિક અનુભવ અને તાલીમ સાથે ટેકનિશિયન્સ અને વ્યાવસાયિક મેનેજરો પણ હોય છે.

ઘણી વર્તમાનપત્ર એજન્સીઓ, ખાસ કરીને, સારા મહેકમવાળા, ફક્ત મુદ્રિત માધ્યમમાં જ નહિ. પરંતુ માઈક્રો સ્વરૂપમાં અને ઈલેક્ટ્રોનિક મીડિયામાં પ્રકાશન બહાર પાડે છે. કેટલાંક વર્તમાનપત્રો પાસે સારી દસ્તાવેજીકરણ અને માહિતી સેવા એકમો છે. દા.ત., ધ ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયા, ધ હિન્દુ અને બીજા ઈન્ટરનેટ આવૃત્તિ પણ બહાર પાડે છે.

સંશોધન ગ્રંથાલયો તેના પુરાલેખ અને ઐતિહાસિક મૂલ્યને કારણે વર્તમાનપત્રનો સંગ્રહ કરે છે. અને માઈક્રો ફિલ્મ પણ તેના લાંબા સમયના સંગ્રહ માટે બહાર પાડવામાં આવે છે.

9.3.2 રેડિયો (Radio Broadcasting) :

રેડિયો પ્રસારણ એ લોકસંચાર વિનિમયની મુખ્ય પદ્ધતિ છે. દેશના વિવિધ પ્રદેશોમાં સ્થાપિત રેડિયો સ્ટેશનો અંગ્રેજી અને બીજી ભારતીય ભાષાઓમાં સમાચાર, સમાચાર વિશ્લેષણ, વિવિધ પ્રકારના મનોરંક કાર્યક્રમો, સંગીતના કાર્યક્રમો — હળવા અને શાસ્ત્રીય બંને સ્ત્રીઓ, બાળકો, ખેડૂતો, ઉદ્યોગપતિઓ માટે અનુકૂળ કાર્યક્રમો, શાળા, કોલેજો અને વ્યાવસાયિક સંસ્થાઓ માટે શૈક્ષણિક કાર્યક્રમો વગેરે પ્રસારિત કરે છે. રમતગમતો પણ પ્રસારિત થાય છે.

કાર્યક્રમ વિતરણ માટે સેટેલાઈટનો ઉપયોગ સ્વયંસંચાલિત પ્રસારણ ટેકનોલોજી અને કમ્પ્યુટરના બહોળા ઉપયોગે કાર્યક્રમ વિકલ્પમાં ઉમેરો કરી આર્થિક કાર્યક્ષમતા સહિત રેડિયો સ્ટેશનોની ક્ષમતામાં સુધારો થયો છે.

રેડિયો પ્રસારણના સ્ટાફમાં ડાયરેક્ટર્સ, કાર્યક્રમ વિશેષજ્ઞો, વિવિધ કેટેગોરીના મેનેજર્સ ઉપરાંત કલાકારો, સંગીતકારો, સ્ક્રિપ્ટ લેખકો, પત્રકારો અને ફીલ્ડ વરકર્સ અને એન્જિનિયર્સ, ટેકનોલોજીસ્ટ્સ સમાચારવાચકો, કોમેન્ટેટર્સ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

9.3.3 ટેલિવિઝન અને દૃશ્ય-શ્રાવ્યો (Television and Audio – Visual) પ્રસારણ :

આજે આપણા દૈનિક જીવનમાં ટેલિવિઝન એ મુખ્ય સ્થાન ધરાવે છે. ટેલિવિઝન કાર્યક્રમોને (વિસ્તાર) મનોરંજનથી માંડી, રાજકીય, સામાજિક, આર્થિક અને સાંસ્કૃતિક ઘટનાઓ સંબંધી ઈસ્યુઓના સંખ્યાબંધ વિવિધ સમાચારો આપે છે.

વિવિધ પ્રકારની લાયકાતો અને અનુભવો સાથે વિવિધ વ્યક્તિઓ ટેલિવિઝન કાર્યક્રમોમાં જોડાયેલ હોય છે. ઘટનાઓ અને પ્રવૃત્તિઓ ઉપર સમાચાર, વૃત્તાંત, સમીક્ષા, ચર્ચાઓ, વિવિધ સ્તરના વિદ્યાર્થીઓ માટે શૈક્ષણિક કાર્યક્રમો દા.ત., યુ.જી.સી., કાર્યક્રમો, ઈંગ્નો કાર્યક્રમો, રમતગમતોમાં રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય ટૂર્નામેન્ટસનું જીવંત દૂરદર્શન પ્રસારણ, કોઈપણ જાતની ઉંમર, જાતિ, વ્યવસાય સિવાય દરેક માનવજાતને આકર્ષે છે.

દૂરદર્શન કેન્દ્રના સ્ટાફમાં કાર્યક્રમ ડિઝાઈનર, ટૂર્નામેન્ટસનું જીવંત દૂરદર્શન પ્રસારણ, કોઈપણ જાતની ઉંમર, જાતિ, વ્યવસાય સિવાય દરેક માનવજાતને આકર્ષે છે.

દૂરદર્શન કેન્દ્રના સ્ટાફમાં કાર્યક્રમ ડિઝાઈનર, ડાયરેક્ટર્સ, સ્ક્રિપ્ટ લેખકો, ટેકનિશિયન્સ અને ટેકનોલોજીસ્ટ્સ કલાકારો, સંગીતકારો, ફોટોગ્રાફીના તજજ્ઞો, કેમેરાની વ્યક્તિઓ અને બીજા ઘણાં બધાં જોડાયેલ હોય છે.

ટેલિવિઝન ઉદ્યોગ બેહદપણે વિકસ્યો છે એમાં દુનિયામાં સૌથી વધુ ટેલિવિઝન નેટવર્ક્સ અને સ્ટેશનો કામ કરે છે. ભારતમાં દૂરદર્શન ઉપરાંત વ્યૂઅર્સને વિવિધ કાર્યક્રમોનો વિકલ્પો આપતા સંખ્યાબંધ ખાનગી ટેલિવિઝન નેટવર્ક્સ કાર્યરત છે.

લોકસંચાર વિનિમયમાં ઘણા દૃશ્ય-શ્રાવ્ય માધ્યમોમાં વીડિયો કેસેટ્સ અને CD – ROM એ ખૂબ જ અસરકર્તા છે. તે ઉચ્ચ રીતે યુઝર – કેન્ડલી અને વ્યક્તિ અને સમૂહ ઉપયોગ સાથે નજીકથી જોડાયેલાં છે. CD – ROM દ્વારા એ પુરાવતત્વ જાળવણી માટે પણ ખૂબ જ મૂલ્યવાન છે. તે ખૂબ જ ઓછી જગ્યા રોકે છે. એક એન્સાયક્લોપીડિયા એક CD સમાઈ જાય છે, જે એક ટમની જગ્યા બચાવે છે. 1000 ફ્લોપીમાં સમાય તેટલી માહિતી અથવા કાર્યક્રમો 1 CD રેકોર્ડ થઈ શકે છે અને જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે કમ્પ્યુટરમાં ટ્રાન્સફર કરી શકાય છે. IGNOU /BAOU દ્વારા ઓફ થયેલ વિવિધ અભ્યાસક્રમોની ઓડિયો કેસેટ્સ અને વિડિયો કેસેટ્સ IGNOU/ BAOU એ તૈયાર કરી છે. દૃશ્ય – શ્રાવ્ય માધ્યમો તૈયાર કરવા જટિલ છે. મનોરંજન અથવા સમાચાર કોમેન્ટરિંગ, શીખવાની કીટ અને બીજા માટે સારી CD ઓ તૈયાર કરવા માટે ઘણા પ્રકારના વિશેષજ્ઞોની જરૂર પડે છે. વિષયવસ્તુ સર્જકો, સ્ક્રીન સ્ક્રિપ્ટ લેખકો, ડિઝાઈન અને વિકાસ માટેના તજજ્ઞો, બજારવ્યવસ્થા માટેના વિશેષજ્ઞો, કેમેરા વ્યક્તિઓની મદદ સાથે પ્રોડક્શન વ્યાવસાયિકો, તંત્રીઓ અને બીજા ટેકનિશિયન્સ દૃશ્યશ્રાવ્ય કાર્યક્રમનાં ઉત્પાદનમાં જોડાયેલ હોય છે.

9.3.4 જાહેર સંપર્કો (Public Relations) :

જાહેર સંપર્કો એ ઘર્ષણો ઘટાડવા માટે અને / અથવા વ્યક્તિઓ વચ્ચેની સમજણ સુધારવા, સંચાર વિનિમય દ્વારા રીલેશનશીપને બાંધવાની, ખુલ્લા કરવાની પ્રવૃત્તિ છે. દા.ત. વિવિધ કંપનીઓ ફેક્ટરીઓએ જાહેર સંપર્ક અધિકારીના નેજા હેઠળ જાહેર સંપર્ક વિભાગ શરૂ કર્યો છે.

સંસ્થાઓમાં સંચાર વિનિમયના તજજ્ઞો અને વિશેષજ્ઞો વ્યક્તિઓ અને સમૂહોના તેમની વચ્ચે અંદરોઅંદર સારા સંબંધો સ્થાપવામાં મદદ કરે છે. તેઓ સંદેશો મોકલનાર અને લેનાર વચ્ચે, નોકરીદાતા અને કર્મચારી વચ્ચે, ગ્રાહક અને વેચાણ કેન્દ્રો વચ્ચે દ્વિમાર્ગી સંબંધો સ્થાપવામાં મદદ કરે છે.

જો કે PR પ્રવૃત્તિ ઘણું કરીને વ્યાપાર અને કોર્પોરેટ ઈન્ટરનેટ સાથે સંકળાયેલી છે. આજે ઘણીખરી સામાજિક સમસ્યાઓમાં, વિવિધ પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓમાં સમાવિષ્ટ વિવિધ પ્રકારના લોકો સાથે સંબંધો જાળવવામાં અને એડજેસ્ટ કરવા જરૂર રહે છે.

વિવિધ મિકેનીઝમ કે જેના દ્વારા R R તજજ્ઞોના જાહેર જનતા સાથે સંપર્ક સ્થાપિત કરે છે : પેપર – મુદ્દા, બ્રોચર્સ, પેમ્ફલેટ્સ, ગ્રાફિક સાધનસામગ્રી, દૃશ્ય અને શ્રાવ્ય સાધનસામગ્રી, રેડિયો અને ટેલિવિઝન પ્રસારણ, ફોટોગ્રાફ્સ, સ્લાઈડ્સ, ફિલ્મ સ્ટ્રીપ્સ, ચલચિત્રો, ફ્લોપીઝ અને તેના જેવું બીજું તે વિવિધ સંદર્ભોમાં વિવિધ પ્રકારના લોકો સાથે ડીલ કરતા હોવાથી તે લોક સંચાર વિનિમય માટેનું ફીચર બની ગયા છે.

9.3.5 જાહેરાત અને જાહેરખબરો (ADS) (Advertising and Advertisements) :

જાહેરાતને ત્રણ કારણોને લીધે લોકસંચાર વિનિમયનો ભાગ ગણવામાં આવે છે :

- તે લોકસંચાર વિનિમયને નાણાકીય ટેકો
- જાહેરખબરો સામાન્ય રીતે લોકો ઉપર આધારભૂત હોય છે
- જાહેરાત એ, વ્યાપી શકે તેવો આધુનિક સંસ્કૃતિના ભાગને લીધે લોકસંચાર વિનિમયનો ભાગ ગણાય છે.

જાહેરખબરો એ સંચાર વિનિમયનાં સ્વરૂપો છે કે જે સર્જનાત્મકતા, સમજાવટ અને તે જે મેસેજ લઈ જાય છે. આપણે જાહેર ખબરોથી / અથવા વ્યક્તિઓ કે સંસ્થાઓમાં ઉત્પાદનની બ્રાન્ડને પ્રમોટ કરવા કે જેઓ તેના સંભવિત ઉપભોક્તાઓ / ગ્રાહકો હોય છે.

જાહેરખબરો, વિશિષ્ટ રીતે ઉત્પાદન જાહેર – ખબરો ઉત્પાદનો અથવા સેવાની લાક્ષણિકતાઓ ઉપયોગિતાને વર્ણે છે અને બીજાં ઉત્પાદનો સાથે અથવા સેવા સાથે સરખામણી કરી છે. છેલ્લામાં છેલ્લી પ્રગતિ દર્શાવે છે.

જાહેરાત એ વિકાસ માટે સંખ્યાબંધ રસ્તા સાથે મુખ્ય ઉદ્યોગ બની રહ્યો છે. જાહેરખબર એજન્સીઓ તેમની જાહેરાત માટે તેમના માધ્યમથી પસંદગી કરે છે. વર્તમાનપત્રો, પ્રખ્યાત જર્નલ્સો જે પેપર–મુદ્રિત આધારિત, ટેલિવિઝન અને પ્રસારણ, વીડિયો અને ઓડિયો કેસેટ્સ, અને લોકસંચાર વિનિમયનું દરેક માધ્યમ જાહેરાત ધરાવે છે. જાહેરાતો એ પ્રભાવ પાડનારી અસરકારક, ટેવ પાડનારી અને ફેશનને આકાર આપનારી છે.

જાહેરખબરનું ક્ષેત્ર એ ઝડપથી વિસ્તરી રહ્યું છે. લોકસંચાર વિનિમયમાં વિશેષજ્ઞો અને તજજ્ઞો જાહેરખબરોમાં તેમનો અનુભવ, પદ્ધતિઓ અને ટેકનિક્સ વાપરવાની તક શોધે છે. સ્ટાફના વિવિધ પ્રકારો કે જે લોકસંચાર વિનિમયમાં સમાવિષ્ટ છે તેઓ પણ જાહેરખબર એજન્સીમાં કામ કરે છે. મલ્ટિમીડિયાનો જાહેરાતના ઉત્પાદનમાં સંપૂર્ણ રીતે ઉપયોગ થાય છે.

9.4 લોકમાધ્યમના કાર્યો (Function of Mass Media)

લોકસંચાર વિનિમયનાં કાર્યો વિશાળ લોકશ્રોતાવર્ગને બધા પ્રકારના સમાચારો અને માહિતીને વેચવા, મનોરંજન, જાણ કરવી, સૂચના આપવી, અસરને સમજાવવી, અને આકાર આપવો તે છે. આ શ્રોતાવર્ગમાં બાળકો, વિદ્યાર્થીઓ, યુવાનો, મોટી ઉંમરના અને ગમે તે જાતિના, ગૃહિણીઓ, સામાન્ય માણસો, તજજ્ઞો, વિશેષજ્ઞો, વ્યાવસાયિકો, ખરેખર તો સમાજના બધા પ્રકારના માણસો તેમાં જોડાયેલ હોય છે તે એક વ્યક્તિ માટે નહીં, પરંતુ બધા લોકોને ધ્યાનમાં રાખીને હોય છે.

બ્રોડકાસ્ટિંગ અને ટેલિવિઝનના બધા કાર્યક્રમોમાં, જાહેર સંપર્ક ઉત્પાદનો, જાહેરખબરો એ યોગ્ય (અનુકૂળ) સમૂહને ઉદ્દેશીને હોય છે.

લોક સંચારવિનિમયની સીમમાં લગભગ દરેક વિષયો સમાવિષ્ટ છે, જેમાં સમાજને રસ હોય છે જો કે રેડિયો અને ટેલિવિઝન કાર્યક્રમો તેમના સંભળાવવાનો ઘણો ખરો સમય રાજકીય ઘટનાઓ અને પ્રવૃત્તિઓ, મનોરંજન અને બાકીના કાર્યક્રમોમાં વિદ્યાર્થીઓને તેમનાં શીખવાની પ્રક્રિયામાં મદદ, ઉદ્યોગો અને ઉદ્યોગકારોને માહિતી, બિનવિશેષજ્ઞો માટે ઐતિહાસિક અને

ભૌગોલિકના સામાન્ય કાર્યક્રમો, પ્રવાસની માહિતી અને જાહેરજનતાને વિવિધ વસ્તુઓ ઉપર જાણકારી આપવાના બીજા કાર્યક્રમો જોડાયેલ છે.

9.5 લોકમાધ્યમો માહિતીસ્ત્રોત તરીકે (Mass Media as Information Sources)

લોકસંચાર વિનિમય એ માનવજાતની હાલની ઘટનાઓ અને પ્રવૃત્તિઓની યાજરી હોવાથી, લોકો ઉપર તેની અસર નિર્ણયાત્મક છે. લોકમાધ્યમો દ્વારા જાહેર મંતવ્યોને આકાર આપી શકાય છે. અને દરેક રાજકીય પક્ષ રાજકીય સત્તા કબજે કરવા જાહેર જનતા ઉપર પોતાના વિચારો (પ્રમોટ કરવા) ઉત્તેજવા રસ ધરાવતાં હોય છે. ગ્રંથાલયો અને માહિતી વિશેષજ્ઞો માહિતીની વિપુલતાની પ્રાપ્તિ પુરી પાડવા તરફ ખૂબ જ ચિંતા દર્શાવે છે. અને લોકમાધ્યમોનો ઉપયોગ કરવાનું સૂચવે છે.

દરેક પ્રકારના અને પ્રદેશના વર્તમાનપત્રોની પ્રાપ્તિ પૂરી પાડવા, વીડિયો કેસેટ્સનાં દર્શ્યો દર્શાવવા અને બીજા પ્રકારના દર્શ્ય અને શ્રાવ્ય રેકોર્ડિંગ માટે દ્વિતીયક (ગૌણ) પ્રકારના સ્ત્રોતો છે. આ સંદર્ભ સ્ત્રોતોને પૂરક થવા, લોક માધ્યમોમાં પ્રાપ્ય અનુભવની સમજણ એ વધુ અગત્યની છે.

લોકમાધ્યમો લોકસંચાર વિનિમય આવશ્યકતાઓને ગ્રહણ કરવા, તેની જરૂર પડે ત્યારે તેના ઉપયોગની શક્યતાઓ તપાસવામાં મદદ કરે. લોકમાધ્યમોનાં ઉત્પાદનો ફક્ત અગત્યના સ્ત્રોતો જ નથી. પરંતુ લોક માધ્યમોની સંસ્થાઓમાં જે અનુભવો પ્રાપ્ય છે કે જે ઉત્પન્ન થયેલી માહિતી હોય છે તે અને વિશેષજ્ઞોના અનુભવ પ્રકાશિત થતાં નથી. પ્રશ્નોના ઉત્તર આપતી વખતે તે ખૂબ જ મૂલ્યવાન છે. કે જે ફક્ત આ સ્ત્રોતો દ્વારા જ મળી શકે.

લોકમાધ્યમોમાં સમાવિષ્ટ વિશેષજ્ઞ વ્યક્તિઓના વિચારો,

કલાકારો (કલા, સંગ્રહી, વ્યાવસાયિક કલાકારો વગેરે), જાહેરખબર વિશેષજ્ઞો (વેચાણ ઉત્તેજકો, ડિઝાઈનર્સ, સ્ક્રિપ્ટ લેખકો, ભાષાંતરકો વગેરે.) કેમેરાની વ્યક્તિઓ, કમ્પ્યુટર વિશેષજ્ઞો (વેચાણ ઉત્તેજકો, ડિઝાઈનર્સ, સ્ક્રિપ્ટ લેખકો, ભાષાંતરકો વગેરે) કેમેરાની વ્યક્તિઓ, કમ્પ્યુટર વિશેષજ્ઞો, પત્રવ્યવહાર કરનારા (દુભાષિયાઓ), નિયામકો, DTP વિશેષજ્ઞો, તંત્રીઓ, રોશની કરનારા / લાઈટના તજજ્ઞો, સંગીતકારો, વિવિધ પ્રકારના સંચાલકો, નેટવર્ક વિશેષજ્ઞો, જાહેર સંપર્ક અધિકારીઓ (PROs), ઉત્પાદકો, વૃતાંત લેખકો (રિપોર્ટ્સ), ફોટોગ્રાફર્સ, વિવિધ પ્રકારના કાર્યક્રમો માટે પ્રોગ્રામર્સ, સોફ્ટવેર દસ્તાવેજકરણ કરનારા, અવાજ અને ધ્વનિવિજ્ઞાન વિશેષજ્ઞો, વિષય નિષ્ણાતો, લેખકો (સ્ક્રિપ્ટ, વર્ણન સંવાદ વગેરે) માંથી મળી શકે છે.

આ પ્રકારની વ્યક્તિઓ અને તેમના અનુભવો અંગેની માહિતી સરળતાથી પ્રાપ્ત થઈ શકે નહિ. જો આપણે તેમનો સ્ત્રોત વ્યક્તિઓ તરીકે ઉપયોગ કરવા માગતા હોઈએ તો આપણે તેમનો વ્યક્તિગત સંપર્ક કરવો પડે.

લોકસંચાર વિનિમય એ માનવજીવનનું સક્રિય અને જીવંત ક્ષેત્ર હોવાથી વિવિધ પ્રકારની માહિતી જે બીજે ક્યાંયથી પ્રાપ્ત ન બને તે લોકમાધ્યમોની સંસ્થાઓની મળી શકે. દા.ત. કોઈ વ્યક્તિ વિશેષના જીવંત સ્કેચ તેની પૂરી પાર્શ્વ ભૂમિકા સાથે, ઓલમ્પિક રમતોના બધા નંબર સાથે ઈનામ જીતનારા, રાજકીય ઘટનાની પાર્શ્વભૂમિકા.

9.6 સ્ત્રોત દ્વારા સંદર્ભ અને માહિતીસેવા (Reference & Information Services Using Source)

આપણે ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી દ્વારા ચાલતા BLIS બેચલર ઓફ લાઈબ્રેરી એન્ડ ઈન્ફોરમેશન સાયન્સ અભ્યાસક્રમના પેપર – 06 સંદર્ભ અને માહિતી સ્ત્રોતના ચાર બ્લોકના દરેક યુનિટની વિગતે ચર્ચા કરી જેમાં આપણે પ્રાથમિક – દ્વિતીય અને તૃતીય સ્ત્રોત

: પ્રલેખીય અને બિનપ્રલેખીય સ્ત્રોત, તેના પ્રકાર, ત્વરિત સંદર્ભ સ્ત્રોતો, સંદર્ભ સ્ત્રોતોનું મૂલ્યાંકન વિશે ચર્ચા કરી. આ ઉપરાંત શબ્દકોશ, શબ્દકોશના પ્રકાર અને મૂલ્યાંકન, વિશ્વકોશ, વિશ્વકોશનું મૂલ્યાંકન અને મર્યાદાઓ, માનકો-પેટન્ટ અને વ્યાપારી સૂચિ, ત્વરિત સંદર્ભ સ્ત્રોતો અને નિર્દેશિકાઓ, ભૌગોલિક સ્ત્રોતો, લોકમાધ્યમો, સંસ્થાકીય માહિતી સ્ત્રોતો, આંકડાકીય અને સાંપ્રત ઘટનાઓ, જીવન ચરિત્રાત્મક સ્ત્રોતો વિશે વિસ્તૃત ચર્ચા કરી. આ ઉપરાંત ગુજરાતી વિશ્વકોશ, Oxford Dictionary, ભગવદ્ગોમંડળ એનસાયક્લોપિડીયા ઓફ બ્રિટાનીકા વિશે વિસ્તૃત ચર્ચા કરી. આ સંદર્ભ સ્ત્રોતોના ઉપયોગથી ઉપભોક્તા માહિતી કેવી રીતે મેળવી શકે ? ઉપરાંત કયા સ્ત્રોતમાંથી કઈ માહિતી પ્રાપ્ત કરી શકાય તે વિશે વિગતે છણાવટ કરી છેલ્લે આપણે અગાઉ ચર્ચા કરી તેના સંદર્ભમાં કઈ માહિતી કયા સંદર્ભગ્રંથમાંથી મેળવી શકાય તે જોઈએ જેથી કરીને ઉપભોક્તાને સંદર્ભ સેવા ઝડપથી આપી શકાય.

સામાન્ય સંજોગોમાં માહિતી ઈચ્છુકને તેની માહિતી સાથે સંબંધ હોય છે. એટલે કે પૃથ્થાની તૃપ્તિ અર્થે માત્ર કોઈ એક જ સંદર્ભગ્રંથની તેને આવશ્યકતા રહે છે. સિવાય કે તુલનાત્મક દ્રષ્ટિએ માહિતી મેળવવા તે અન્ય સંદર્ભગ્રંથનો પણ ઉપયોગ કરે.

કઈ માહિતી કયા સંદર્ભગ્રંથમાંથી મેળવી શકાય તે જોઈએ તો,

કોઈપણ ભાષાના શબ્દની જોડણી, અર્થ, ઉચ્ચાર, વ્યુત્પત્તિ વગેરે માટે જે તે ભાષાના પ્રમાણિત શબ્દકોશના ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તેમજ એક જ ભાષાના શબ્દનો અર્થ બીજી ભાષામાં જાણવા માટે દ્વિભાષી શબ્દકોશનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. ક્યારેક જે તે શબ્દકોશમાં જે તે પદની પરિભાષા પણ આપવામાં આવે છે.

1. 'અહિંસા' શબ્દનો અર્થ (Slide—2)
  - સાર્થ ગુજરાતી જોડણી કોશ
2. 'ગ્રંથાર્પણ' શબ્દનો અર્થ
  - મોટો કોશ
3. 'વિષ્ણુસહસ્રનામ' (Slide — 3)
  - ભગવદ્ગોમંડળ
4. સંસ્કૃત શબ્દ 'પરિવેષ્ટન' નો ગુજરાતી પર્યાય
  - સંસ્કૃત — ગુજરાતી વિનીત કોશ
5. 'Encyclopedia' શબ્દની જોડણી, ઉચ્ચાર અને અર્થ (Slide—4)
  - Oxford English Dictionary

જ્ઞાનવિશ્વના કોઈપણ ક્ષેત્રની માહિતી — જેવી કે દેશ અને લોકો, પ્રાણીઓ અને વનસ્પતિ, ઇતિહાસ અને ભૂગોળ, કલા અને સાહિત્ય, મૃત વિશિષ્ટ વ્યક્તિઓ વગેરેની માહિતી માટે સામાન્ય વિશ્વકોશનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. હવે ગુજરાતી ભાષામાં પણ 'ગુજરાતી વિશ્વકોશ' ઉપલબ્ધ છે. તેનો પણ વિપુલ પ્રમાણમાં ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

6. 'ઉત્ક્રાંતિ' વિશેની માહિતી (Slide — 5)
  - Encyclopedia of Birtannica
7. 'દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ' વિશેની માહિતી
  - Encyclopedia America
8. ગ્રંથાલય વિજ્ઞાન અને સેવાને સ્પર્શતી કોઈપણ માહિતી માટે
  - Encyclopedia of Library and Information Science

9. કોઈપણ ધર્મ, તેના સ્થાપકો, સંપ્રદાયો વગેરેની માહિતી માટે
– Encyclopedia of Religion and Ethics
10. સમાજશાસ્ત્રની કોઈપણ માહિતી માટે
– Encyclopedia of Religion and Ethics
11. ભારતનો રાષ્ટ્રધ્વજ સમાજશાસ્ત્રની કોઈપણ માહિતી માટે
– India : A Reference Annual
12. ગુજરાતના સાર્વજનિક ગ્રંથાલયની સામાન્ય માહિતી
– Directory of Libraries and Information Centers
13. કોઈપણ સામયિકનું નામ, સરનામું, સામયિકતા, લવાજમ વગેરેની માહિતી માટે
– Ulrich International Periodical Directory
14. કોઈ દેશની શૈક્ષણિક માહિતી, ગ્રંથાલયો, સંગ્રહાલયો, સંસ્થા માટે
– World of Learning
15. ગુજરાત યુનિવર્સિટીના વર્ષ 2004 ના કુલપતિનું નામ (Slide – 6)
– Universities Handbook
16. રમતગમત ક્ષેત્રના વિક્રમો, સૌથી મોટું ગ્રંથાલય, સૌથી નાનું પુસ્તક, ઊંચામાં ઊંચી વ્યક્તિ, નોંધાયેલાં વિક્રમો માટે,
– New Guinness Book of Records
17. ભારતીય વિક્રમો માટે
– Limca Book of Records
18. અમદાવાદની વસતિ અને વસતિની ઘનતા (Slide – 7)
– Census of India
19. વિશ્વની વસતિના છેલ્લાં દશ વર્ષના આંકડા
– United Nations Statistical Year Book
20. કોઈપણ રાજ્ય, પ્રદેશ, ખંડ, મહાસાગર, નદીઓ વગેરેની નકશામાં માહિતી માટે
– Atlases નો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.
21. પ્રવાસન માહિતી માટે જેવી કે ગિરિમથકો, વિહારધામો, જોવાલાયક સ્થળો વગેરે માટે
– Travel Guide
22. સમાજની વિશેષ વ્યક્તિઓ (જીવિત) જીવનચરિત્ર
– Who's Who
23. સમાજની વિશેષ વ્યક્તિઓનું (મૃત્યુ પામેલીનું) જીવનચરિત્ર
– Who's Was Who
24. ભારતની વિશેષ વ્યક્તિઓનું જીવનચરિત્ર
– Dictionary of National Biography
25. ભારતીય ભાષાઓના સાહિત્યકારોની જીવનચરિત્રાત્મક માહિતી માટે
– Who's Who of Indian Writers

26. ગુજરાતી સાહિત્યના સાહિત્યકારો (હયાત)નું જીવન અને કવન
  - ગુજરાતી સાહિત્યકાર પરિચય કોશ
27. ભારતીય પ્રકાશકોના નામ અને સરનામાં
  - Indian National Bibliography
28. ભારતીય લેખકો અને તેમની કૃતિઓ
  - Indian National Bibliography
29. બ્રિટીશ પ્રકાશકોની માહિતી
  - British National Bibliography
31. ભારતીય ભાષાઓના સામયિકોની વિગત
  - Press In India
32. વિશ્વના જુદા જુદા દેશોની ભૌગોલિક માહિતી
  - Columbia Lippincott Gazetteer of the World
33. ભારતીય સ્થળોની માહિતી
  - Gazetteer of India
34. અંગ્રેજી ભાષાનાં પ્રકાશનો માટે
  - Cumulative Book Index
35. ટૂંકાક્ષરીની વિગત માટે
  - Dictionary of Abbreviations
36. સંદર્ભગ્રંથોની માહિતી માટે
  - Guide to Reference Books
37. સારકરણ સામયિકની માહિતી માટે
  - Library and Information Science Abstract
38. આંતરરાષ્ટ્રીય પેટન્ટ ગ્રંથની માહિતી માટે
  - International Guide to Official Industrial Property
39. વિશિષ્ટ શબ્દકોશની માહિતી માટે
  - Herrod's Libraries Glossary and Reference Book
40. વિશ્વ બેંક દેશની શિક્ષણ, સ્વાસ્થ્ય, પોષણ વગેરેની આંકડાકીય માહિતી માટે
  - Social Indicators of Development
41. વિશ્વના સમાચારપત્રોમાં પ્રકાશિત થયેલ સમાચારના સારાંશ માટેની
  - Keesing's Record of World Events
42. શિક્ષણ વિષયક શબ્દોના પર્યાયવાચી, બૃહદ તથા લઘુ વિસ્તાર દર્શાવતા શબ્દકોશ માટેની માહિતી
  - Unesco : IBE Educational Thesaurus
43. અબ્રાહમ લિંકન વિશેની વિસ્તૃત માહિતી
  - Dictionary of American Biograph

44. ગુરુત્વાકર્ષણના નિયમની સમજૂતી
  - McGraw Hill Encyclopedia of Science & Technology
45. જયપુર શહેરમાં જોવાલાયક સ્થળ
  - India : Destination of the 2015. (વર્ષ માટે)
46. ભારત સરકાર દ્વારા પ્રેરિત સંશોધન સંસ્થાઓમાં થતા સંશોધનના પેપર્સના સાર માટે
  - Indian Statistical Abstract
47. વ્યાપારી ઉદ્દેશથી પ્રકાશિત વ્યાપારી સૂચિ માહિતી માટે
  - Books in Print
48. પ્રલેખો તૈયાર કરવાનું વર્ણન જેવું કે છાપકામ, બાઈન્ડિંગ, કાગળ વગેરે સંબંધી માહિતી માટે
  - ઐતિહાસિક વાઙ્મયસૂચિઓ
49. રસાયણશાસ્ત્ર અને તેને સંબંધિત માહિતી માટે
  - કેમિકલ એબ્સ્ટ્રેક્ટ
50. ભૌગોલિક સંદર્ભ ગ્રંથોમાંથી મળતી માહિતી માટે
  - વિશ્વકોશો

આપણે ઘણા બધા ઉદાહરણ જોયા કે જુદી જુદી માહિતી જુદા જુદા સંદર્ભ ગ્રંથમાંથી મળી રહે છે. સંદર્ભ ગ્રંથપાલ સંદર્ભસેવા કેવી રીતે આપી શકે ઉપભોક્તાને માહિતી ક્યાંથી મળશે તેનો નિર્દેશ કરી શકે. ગ્રંથાલયમાં નિર્દેશીકરણ, સંદર્ભ સેવા અને રેફરન્સ સેવા પુરી પાડી શકે તે આ વિષયનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે.

તમારી પ્રગતિ ચકાસો

નોંધ : i. નીચે આપેલ જગ્યામાં તમારો ઉત્તર લખો.

ii. એકમના અંતે આપેલ ઉત્તર સાથે તમારો ઉત્તર ચકાસો.

(1) લોકમાધ્યમના ઘટકો જણાવો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

(2) બીજા માધ્યમોથી જુદાં પાઠતાં મુદ્રિત માધ્યમોના લાભ જણાવો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

(3) જાહેર સંપર્કોની લાક્ષણિકતાઓ જણાવો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

9.7 સારાંશ (Summary)

આજે લોકમાધ્યમોનું મૂલ્ય અને અગત્યતા, તેમને માહિતીસ્ત્રોતોની શ્રેણીમાં સામેલ કરવા, સમજાવવામાં આવ્યા. લોકમાધ્યમો એ સંખ્યાબંધ ભૌતિક ટ્રાન્સમિશન પદ્ધતિઓ દ્વારા સંદેશાઓનું સંચારવિનિમય કરે છે. તેનાં બે તત્વો છે : પ્રથમ વિષયવસ્તુઓનું બીજું ટ્રાન્સમીશનની પદ્ધતિ. લોક માધ્યમોના કેટલાંક કોમ્પોનન્ટ છે, તે છે : પેપર મુદ્રણ, રેડિયો પ્રસારણ, ટેલિવિઝન અને દૃશ્ય-શ્રાવ્ય માધ્યમો, જાહેર સંપર્ક અને જાહેરાત કરવી તેમજ જાહેરખબરો. આમાંના દરેક, હાલની ઘટનાઓ અને પ્રવૃત્તિઓને રેકોર્ડ કરવા કાર્યક્રમો ધરાવે છે. જે હાલના માનવજીવનની ડાયરી રજૂ કરે છે. તેનું મોટું ઐતિહાસિક અને પુરાતત્વ મૂલ્ય છે. આમાંના દરેક માધ્યમ તેમના કાર્યક્રમો અને પ્રવૃત્તિઓ ટ્રાન્સમીટ કરવા આધુનિક મલ્ટીમીડિયા ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ કરે છે. લોકસંચાર વિનિમયના વિવિધ પાસાંનાં અનુભવો સાથે વિશેષતાનો સમૂહ કાર્યક્રમોની ડિઝાઇન અને વિકાસમાં સમાવિષ્ટ છે. તેમાંના ઘણા બધા ટીમવર્ક અને વિશાળ સમુદાય માટે બનેલા છે. તેમાંની માહિતી વિષયવસ્તુ સારી રીતે પ્રસારિત થાય છે અને તે વર્તમાનપત્ર ઈડિશિંગ અને હાલની ઘટનાઓ તેમજ પ્રવૃત્તિઓની સમરીઝ (સારાંશ) જેવા દ્વિતીયક સ્ત્રોતોમાં પ્રાપ્ય છે.

લોકમાધ્યમો દ્વારા ઉત્પાદિત બીજા ઘણા માહિતીના પ્રકારો છે. જે દ્વિતીયક સ્ત્રોતોમાં નોંધાતા નથી. ઉપરાંત વિશેષજ્ઞો સંજ્ઞામાં પ્રાપ્ય અનુભવો કે જે લોક માધ્યમોમાં કાર્ય કરે છે. માધ્યમો પોતે એક અગત્યનું અને મૂલ્યવાન માહિતી સ્ત્રોત બનાવે છે. તેનું સંદર્ભ મૂલ્ય સત્યની સીમા ઓળંગી શકે નહિ, ગ્રંથાલયો અને માહિતી કેન્દ્રોએ લોકમાધ્યમો સંસ્થાઓ સાથે અને તેની સાથે કામ કરતા કરતા તજજ્ઞો સાથે ઓળખાણ રાખવી જોઈએ. જેથી સંદર્ભ સેવાની માટે તેનો ઉપયોગ કરી શકાય.

9.8 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના ઉત્તર (Answers of Self-Check Exercises)

- (1) લોકમાધ્યમના બે વિસ્તૃત ઘટકો છે :
  - (1) ભૌતિક માધ્યમો
  - (2) સંચારવિનિમય માટે માધ્યમોથી લઈ જવાતી વિષયવસ્તુ
- (2) બીજા માધ્યમોથી જુદાં પાડતાં મુદ્રિત માધ્યમોના લાભો :
  - ગમે તે ઉપયોગ કરી શકે તેવી દૈનિક સામાયિકો અને વર્તમાનપત્રો સસ્તા છે કે જેનો ઉપયોગ ગમે તે કરી શકે છે. આ સ્ત્રોત મુદ્રિત માધ્યમોનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે.
  - મુદ્રિત માધ્યમનો ગમે ત્યારે ઉપયોગ કરી શકાય છે. ભવિષ્યમાં ઉપયોગ કરવા માટે પ્રીજીવ પણ કરી શકાય છે.
  - ગ્રંથાલયો દ્વારા કોઈપણ જાતની ગંભીર સમસ્યાઓ સિવાય આપી શકાય છે.
  - તે સમજવા માટે વારંવાર વાંચી શકાય છે.

- લોકસંચાર વિનિમય માટેની જૂની પદ્ધતિ છે. પાછળની એટલે કે જૂની ફાઈલો ઐતિહાસિક અભ્યાસ માટે ઉપલબ્ધ હોય છે.
- રેડિયો પ્રસારણ કર્મચારીઓ, આર્ટિસ્ટ, સંગીતતા, જર્નાલિસ્ટ, સમાચાર વાચકો, ફિલ્મ વર્કસ, એન્જિનિયર્સ વગેરે સમાવીષ્ટ છે.
- (3) જાહેર સંપર્કોની લાક્ષણિકતાઓ નીચે મુજબ છે.
  - PR તજજ્ઞો જાહેર જનતા સાથે સંપર્ક સ્થાપિત કરે છે.
  - લોકસંચાર વિનિમયના પાસાં જેવાં બીજા ગૃહ સામયિકો પેમ્ફલેટ્સ, ગ્રાફિક સાધન સામગ્રી, રેડિયો, દૃશ્ય શ્રાવ્ય સાધન સામગ્રી વિગેરે વિવિધ સંદર્ભ લોકો સાથે આદાન-પ્રદાન કરે છે.
  - વેચાણ અને ઉત્પાદનમાં સમાવિષ્ટ વ્યક્તિઓ વચ્ચેનું ઘર્ષણ ઘટાડવું, ગ્રાહકોમાં ગુડ વીલ સ્થાપવી, સરકાર દ્વારા નીતિઓ અને અમલની લોકોને જાણ કરવી.
  - લોક આધાર તરીકે PR પ્રવૃત્તિઓની વિશેષતા હોય છે.

9.9 ચાવીરૂપ શબ્દો (Keywords)

- મુદ્રિત માધ્યમ (Print Media) : વર્તમાનપત્રો, ચોપાનીયા, પોસ્ટર વગેરે મુદ્રિત માધ્યમો દ્વારા લોકસંચાર વિનિમય.
- સોફ્ટવેર દસ્તાવેજીકરણ (Software – Documentation) : ઉપભોક્તાની અનુકૂળતા માટે જુદાં જુદાં સોફ્ટવેર ફિયર્સનું દસ્તાવેજીકરણ.
- મલ્ટીમીડિયા (Multimedia) : એક આંતરક્રિયા કરતી પદ્ધતિ કે જે ડિજિટલ માહિતીના વાતાવરણમાં ઈમેજ, ડેટા, અવાજ અને ટેક્સના સળંગ સંકલનમાં પરિણમે છે.
- લોકમાધ્યમો (Mass Media) : સામાન્ય જનતા માટે ભૌતિક ટ્રાન્સમીશન દ્વારા સંચાર વિનિમયનું સાધન.

9.10 સંદર્ભ અને વિશેષ વાંચન (References and Further Reading)

IGNOU (1995) MLIS 02, Block 4, Unit 6, Media Persons as Sources of Information PP. 57-72.

BAOU (2009) BLIS 05, Block 4, Unit 16, Mass Media PP. 35-50.

Kumar, P.S.G. (b 1946) Information Sources and Services; Theory & Practice, Delhi, B. Publishing – 3, 60.

ભૈયા, છગન અને કામિની રાજપૂત, સંદર્ભ ગ્રંથવિશ્વ પરિચય અને વિશ્લેષણ, અમદાવાદ, પાર્શ્વ પબ્લિકેશન, PP. 65-70.

